

LUKASZ TOMASZ SROKA

*Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Naukowej w Krakowie*

STOWARZYSZENIE HUMANITARNE „LEOPOLIS” WE LWOWIE (1899–1938). GŁÓWNE KIERUNKI DZIAŁALNOŚCI*

Abstrakt: Historia loży „Leopolis” we Lwowie niczym w soczewce skupia w sobie najważniejsze procesy i zjawiska występujące wśród miejscowych Żydów od schyłku XIX do początku XX wieku. Dzięki wprowadzonemu w 1867 roku równouprawnieniu wielu z nich (zwłaszcza tych zasymilowanych) doznało awansu społecznego i odniosło wspaniałe sukcesy zawodowe. Spora ich część przeszła drogę od zaangażowania w nurt asymilacyjny po fascynację syjonizmem. Ci, którzy utrzymali więź ze wspólnotą żydowską i czuli się odpowiedzialni za jej rozwój, wykorzystali nową formułę organizacyjną jaką stanowił międzynarodowy Zakon Synów Przymierza (Independent Order B’nei B’rith).

Słowa kluczowe: Żydzi, elity, „B’nei B’rith”, asymilacja, syjonizm.

Abstract: The history of the “Leopolis” lodge in Lwów concentrates all the most important processes and phenomena transpiring among the local Jews from the end of the nineteenth century to the early twentieth century. Thanks to the enfranchisement introduced in 1867 numerous Jews (in particular among the assimilated Jewry) enjoyed social promotion and successful professional careers. A considerable number evolved from involvement in the pro-assimilation current to fascination with Zionism. Those who maintained bonds with the Jewish community and felt responsible for its progress made use of a new organizational formula, namely, the Independent Order of B’nai B’rith.

Keywords: Jews, elites, “B’nei B’rith”, assimilation, Zionism.

Wprowadzenie

Niezależny Zakon Synów Przymierza (Independent Order B’nei B’rith) to organizacja założona 13 października 1843 r. w Nowym Jorku przez

* Artykuł sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2012/07/B/HS3/03729.

Heinricha Jonesa, emigranta pochodzenia niemieckiego. Zakon wyrósł z ruchu wolnomularskiego, z którego zapożyczono sposób prowadzenia obrad, symbole i stopnie. Podstawowe jednostki organizacyjne „B'nei B'rith” zaczęto określać mianem łóż, a ich członkowie, wzorem masonów, postanowili nazywać się braćmi. Do zakorzenionego w tradycji wolnomularskiej rytuału wprowadzono wiele odniesień do Starego Testamentu. Zarazem zrezygnowano z mistyki wolnomularskiej, zwłaszcza z tych jej elementów, które nawiązują do chrześcijaństwa¹. Należy jednak zauważyć, że „B'nei B'rith” nigdy nie spełniała warunków regularnej formacji wolnomularskiej (choćby z tego powodu, że w jej szeregi wstępują wyłącznie Żydzi). Zakon, u jego zarania, można określić wyłącznie jako formację parawolnomularską. Dość szybko stracił on również i ten walor, ewoluując w kierunku typowej organizacji humanitarnej i charytatywno-oświatowej. Członkowie „B'nei B'rith” pierwotnie optowali za asymilacją Żydów, lecz z początkiem XX w. okazała część łóż udzieliła wyraźnego wsparcia syjonistom. Współcześnie jest to międzynarodowa organizacja dobroczynna.

Rozwój „B'nei B'rith” w Europie został zapoczątkowany w Niemczech, gdzie w 1880 r. utworzono pierwszą europejską lożę. W 1882 r. w tym samym kraju powstała pierwsza rozbudowana europejska struktura Zakonu, która przyjęła nazwę: Loża Cesarstwa Niemieckiego (Deutsche Reichsloge)². Stowarzyszenia „B'nei B'rith”, które powstały w Galicji, podlegały Wielkiej Loży w Wiedniu. Pierwsze z nich, o nazwie „Solidarność”, zostało zainstalowane w Krakowie. Jego statut zarejestrowano reskryptem lwowskiego namiestnictwa w dniu 15 października 1892 r. Loża we Lwowie miała powstać kilka lat później. W materiałach programowych Zakonu zakładano, że jego członkowie będą lojalnymi obywatelami państw, w których żyją.

W II Rzeczypospolitej istniało w sumie dziesięć łóż „B'nei B'rith”: „Concordia” w Katowicach, „Amicitia” w Poznaniu, „Esra” w Bielsku, „Solidarność” w Krakowie, „Leopolis” we Lwowie, „im. Michała Sachsa” w Chorzowie, „Braterstwo” w Warszawie, „Humanitas” w Przemyślu, „Montefiore” w Łodzi oraz „Achdut” w Stanisławowie³. Na mocy dekretu

¹ Zob. L. Hass, *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*, Wrocław 1982, s. 416–417.

² H. Domańska, *Gdański Zakon Synów Przymierza. Dzieje żydowskiego wolnomularstwa w Gdańsku i Sopocie, lata 1899–1938*, Gdynia 2002, s. 77.

³ Do tej pory z większym zainteresowaniem badaczy spotkały się jedynie loże: gdańska, krakowska i stanisławowska. Zob. H. Domańska, op. cit.; B. Czajeczka, *Archiwum Związku Żydowskich Stowarzyszeń Humanitarnych „B'nei B'rith” w Krakowie (1892–1938). Zarys dziejów Związku. Historia zespołu i inwentarz*, Kraków 1994; A. Kargol, *Zakon Synów Przymierza. Krakowska Loża „Solidarność” 1892–1938*, Warszawa 2013; eadem, *Po Jakubowej drabinie. O rytuale inicjacyjnym żydowskich łóż parawolnomularskich B'nai B'rith w okresie*

Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 listopada 1938 r. o rozwiązaniu zrzeszeń wolnomularskich musiały i one zakończyć działalność. Stało się tak, chociaż Zakon nie miał już żadnych związków z masonerią. Wobec tego Żydzi odczytali decyzję władz polskich jako przejaw antysemityzmu. Wzburzony Wiktor Chajes, prominentny członek „B’nei B’rith” i wiceprezydent Lwowa, zanotował w swym pamiętniku: „rozwiązano «Bryty» [„B’nei B’rith” — Ł.T.S.] i zrobiono z nas masonów. Kto te głupie kawały robi w Warszawie? Co za cel odciąć elitę żydowską od bogatych Żydów w Ameryce. «Bryty» istnieją prawie 100 lat w Ameryce, u nas prawie 50 lat i co my mamy wspólnego z masonstwem. Co za nonsens, co za dowód słabości rządu ulegającego demagogii endeckiej”⁴.

Do odrodzenia „B’nei B’rith” we Lwowie doszło w 1995 r. Pomogli w tym bracia z różnych ośrodków europejskich, z lożą „Hebraica Menorah” z Monachium na czele⁵. Łoża „Leopolis” przyjęła imię dra Emila Dombergera. Pierwszym jej powojennym prezydentem został Rudolf Mirski. Od czerwca 1996 do czerwca 1997 r. funkcję tę piastował Jakub Chonigsmann. W październiku 1999 r. „Leopolis” obchodziła jubileusz stulecia swojego istnienia. W uświetniających tę rocznicę uroczystościach uczestniczyli goście z Niemiec, Francji, Izraela, Austrii i Monako⁶. Do reaktywacji „B’nei B’rith” w Polsce doszło w 2007 r. Powstała wówczas loża „Polin”.

W przestrzeni lożowej i publicznej

Statut Stowarzyszenia Humanitarnego „Leopolis” został zarejestrowany 5 października 1899 r. reskryptem namiestnictwa we Lwowie. Oficjalne spotkanie założycielskie odbyło się w dniu 29 października tego samego roku⁷. Wzięli w nim udział goście z Wiednia, Krakowa, Bielska

międzywojennym, Kraków 2013; Ł.T. Sroka, „Achduth” — *B’nei B’rith lodge of Stanyslaviv in the light of documents found in the local archive*, „Scripta Judaica Cracoviensia” 2011, vol. 9, s. 159–168. W przypadku Lwowa, dotąd ukazała się tylko jubileuszowa broszura: Я. Хонігсман, *Бней-Брім у Львові. Історичний нарис. Видано до 100-річчя добродійної організації Бней-Брім „Леополіс”*, red. Б. Комський, Львів 1999.

⁴ W. Chajes, *Semper Fidelis. Pamiętnik Polaka wyznania mojżeszowego z lat 1926–1939*, wstęp i przypisy P. Pierzchała, przedm. T. Krzyżewski, Kraków 1997, s. 228–229. Por. A. Kargol, *Likwidacja łóż B’nei B’rith w Niemczech i w Polsce (1933–1938)*, „Ars Regia”, R. 12, 2010, nr 19.

⁵ http://www.bnaibrithurope.org/bbe/content/view/461/111/lang,en_GB/ [dostęp: 12 V 2014].

⁶ Я. Хонігсман, op. cit., s. 31–32.

⁷ Wydaje się naturalne, że do nieformalnego zawiązania się grupy inicjatywnej „Leopolis” doszło wcześniej. Poniekąd wskazuje na to fakt, że dwudziestą piątą rocznicę

i Pragi⁸. Wpierw siedziba „Leopolis” mieściła się w gmachu przy ulicy Bernsteina 12. To nie zaspokajało jednak aspiracji członków łóży, którzy chcieli dysponować odrębnym budynkiem. Jednak realizacja tego zamierzenia okazała się trudna pod względem formalnym i finansowym. Otwarcie lokalu we własnym domu, wzniesionym przy ulicy 3 Maja 10, nastąpiło dopiero po trzech dekadach. W dniu 30 października 1932 r. bracia w asyście delegatów z innych łóży uroczystie przekroczyli próg nowego lokalu, a dzień wcześniej w podniosłym nastroju odbyli pożegnalne posiedzenie jeszcze pod starym adresem⁹.

Wyrażone w Statucie cele „Leopolis” to: „umysłowe i moralne uszlachetnienie swoich członków, krzewienie wśród nich najczystszych zasad ludzkości i miłości bliźniego, utrzymywanie poczucia godności i honoru, podnoszenie materialnego i moralnego bytu współwyznawców w kraju, udzielanie swoim członkom, dotkniętym nieszczęśliwymi wypadkami, pomocy radą i czynem, a w chwilach krytycznych wsparcia materialnego, opieka w razie choroby, jako też nad wdowami i sierotami członków”¹⁰. Środki do realizacji tych zadań miało stanowić: „a) urządzanie pouczających odczytów, rozpowszechnianie dobrych książek, b) zakładanie czyteln i bibliotek, c) krzewienie przyjaźni i szlachetnej towarzyskości, d) udział w akcjach ratunkowych w wypadkach klęski ogólnej”¹¹. Wyzwanie to mogli podjąć tylko ludzie dojrzały i dobrze sytuowani. Zwłaszcza pierwszy warunek zdawał się szczególnie ważny. Dlatego też w Statucie (§5) precyzyjnie podano kryteria, które winien spełniać kandydat: „a) ukończony 24 rok życia, albo sądownie poświadczony upełnoletnienie (usamowolnienie), b) nieskazitelny charakter, c) dobry stan zdrowia fizycznego i umysłowego”¹². Każdą osobę ubiegającą się o przyjęcie proszono o wypełnienie kwestionariusza osobowego, który zawierał związane z tym pytania. Poza tym delegowano braci, którzy sprawdzali wiarygodność kandydata. Na końcu odbywał się balotaż, czyli głosowanie

powstania bracia obchodzili w dniu 27 października 1923 r. ANK, Archiwum Związku Żydowskich Stowarzyszeń Humanitarnych „B'nei B'rith” w Krakowie 1892–1938 (dalej: „B'nei B'rith”), sygn. BB 385, Żydowskie Stowarzyszenie Humanitarne „Leopolis” we Lwowie — przemówienia i referaty wygłoszone na różnych zgromadzeniach przez wybitnych przedstawicieli Stowarzyszenia.

⁸ ANK, „B'nei B'rith”, sygn. BB 387, Żydowskie Stowarzyszenie Humanitarne „Leopolis” we Lwowie — zaproszenia na wykłady i zebrania; tekst przemówienia Wiktora Chajesa (18 II 1928); biuletyn prasowy dotyczący problematyki antysemityzmu w Polsce (31 XII 1934); korespondencja ze Związkiem i z łóżą „Solidarność”.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

za pomocą kul białych lub czarnych (mogły to być również karty). Na podstawie rozpoznanych źródeł nie można określić, jak duży odsetek chętnych oddalano. Dysponujemy jednak wypowiedzią Chajesa, który wyraził opinię, że w „Leopolis” obowiązywał „balotaż bardzo ostry”¹³. Ustalono też (§3) wysokość wpisowego (50 złr.), a także składek rocznych (36 złr.)¹⁴. Wyłączono powody wystąpienia członka (poprzez pisemne oświadczenie) lub jego wykluczenia na mocy uchwały walnego zgromadzenia (§22): wyrok sądowy za przestępstwo pociągające za sobą utratę praw honorowych, poważne obrażenie zasad i interesów stowarzyszenia, nieuiszczanie składek przez okres sześciu miesięcy, zatajenie stanu rzeczy, który uniemożliwiłby przyjęcie w poczet członków, lub fałszywe i niezgodne z istotnym stanem rzeczy odpowiedzi na pytania¹⁵.

Staranna selekcja i rekrutacja środowiskowa sprawiły, że Stowarzyszenie Humanitarne „Leopolis” (podobnie jak np. krakowską „Solidarność”) zdominowały liczebnie osoby z wyższym wykształceniem i przedstawiciele wolnych zawodów. W grupie 198 członków „Leopolis” znajdowało się: 90 osób ze stopniem naukowym doktora, ponadto 17 z tytułem inżyniera oraz 1 doktor inżynier. Osoby te stanowiły łącznie 55% składu członkowskiego¹⁶. Zresztą także wśród pozostałych braci spotykamy wielu z wyższym wykształceniem, acz może mniej utytułowanych. Pośród nich rozpoznajemy głównie: adwokatów (24%), przemysłowców (13%), bankowców (12%), lekarzy (10%), kupców (8%), profesorów gimnazjalnych (3%), właścicieli dóbr (3%), sędziów (2%), architektów (2%) i farmaceutów (2%) oraz osoby reprezentujące inne profesje to 21% składu¹⁷. Specyficzny dobór członków zadecydował również o tym, że byli to mieszkańcy miast (o czym szerzej w dalszej części tekstu). Łączyła ich nie tylko wspólnota wartości, lecz także typowa dla zamożnego mieszczaństwa potrzeba „trzeciego miejsca”. Jest to sytuujące się poza domem i pracą miejsce spotkań towarzyskich, rozrywki, ale też pogłębionej refleksji nad różnymi sprawami, od tych związanych z życiem codziennym aż do węzłowych problemów świata włącznie. Z tej perspektywy możemy oceniać loże — zresztą nie tylko żydowskie — jako

¹³ W. Chajes, op. cit., s. 67.

¹⁴ Центральний Державний Історичний Архів України у Львові (Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie, dalej: CDIAUL), fond 701, opis 2, sprawa 1022, Statut Towarzystwa „Leopolis” (B'nai B'rith) we Lwowie.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Obliczenia własne na podst.: A. Górski, *Książka adresowa członków Związku Żydowskich Stowarzyszeń Humanitarnych „B'nei B'rith” w Rzeczypospolitej w Krakowie*, Kraków 1937, s. 69–88.

¹⁷ Ibidem.

fenomen miejski. Elitarny oraz ekskluzywny charakter tej grupy pozwalał dowartościować się tworzącym ją osobom. Przynależność do niej była odbierana przez jej członków oraz przez wiele osób nieprzynależących jako rodzaj nobilitacji. Wstąpienie do loży uznawano za rodzaj potwierdzenia wysokiego statusu społecznego i towarzyskiego danej osoby.

Analiza bazy źródłowej zestawiona z powyższą statystyką potwierdza, że członkowie „Leopolis” cieszyli się stabilną sytuacją zawodową i majątkową. Wykonywali na ogół zawody wymagające kontaktu z ludźmi. Ich wysoka pozycja społeczna i zawodowa wynikała z zaufania, które zdobyli u swoich partnerów, klientów i pracowników. Przynależność do „B'nei B'rith” stanowiła ukoronowanie ich karier, przypieczętowując związany z tym status i prestiż. Ślady takiego właśnie interpretowania przynależności do Zakonu znajdujemy m.in. u cytowanego już Chajesa, którego w 1927 r. wybrano na prezydenta „Leopolis”. Posiadał już wtedy staż w Radzie Miasta Lwowa. Wspólnie ze szwagrem w udany sposób prowadził bank (Schütz i Chajes). Człowiek o takich osiągnięciach zanotował w pamiętniku pod datą 15 grudnia 1927 r.: „wybrano mnie wczoraj prezesem «B'nei B'rith» („Leopolis”). Jest to najwyższy zaszczyt, jaki osiągnąć może Żyd we Lwowie”¹⁸. Dodać trzeba, że objęcie sterów w loży każdorazowo interpretowano jako poważne wyróżnienie. Uwaga ta dotyczy również łóż masonskich. W przypadku „B'nei B'rith” akt ten nabierał jednak dodatkowego znaczenia. Otóż w 1867 r. w monarchii habsburskiej na mocy konstytucji grudniowej dokonano się równouprawnienie Żydów, lecz wciąż wiele prestiżowych stanowisk było dla nich nieodstępnych. Podobny stan rzeczy utrzymał się w II Rzeczypospolitej¹⁹. Awans w loży mógł być traktowany jako swego rodzaju ekwiwalent zasłużonych, a w każdym razie oczekiwanych godności publicznych.

Na czele „Leopolis” stał zarząd składający się z: prezydenta, wiceprezydenta, sekretarza, referenta skarbowego i skarbnika (§8 Statutu). W okresie międzywojennym w zarządzie pojawiły się nowe stanowiska. Odtąd Stowarzyszeniem kierowali: mentor, prezydent, wiceprezydent, sekretarz protokołujący, sekretarz skarbnik, skarbnik, marszałek i strażnik. Do roku 1938 funkcję prezydenta pełnili: Emil Byk, rabin Jecheskiel Caro, Józef Czeszer, Ludwik Gruder, Samuel Horowitz, Aleksander Meyer, Emil Mieses, Emil Parnas, Jonasz Reinhold, Szymon Schaff, Filip Schleicher, Józef Parnas, Rubin Sokal, Lewi Freund, W. Chajes, Witold Wiesenberg, Michał Ringel, Emil Grabscheid, Marceli Buber oraz Jecheskiel

¹⁸ W. Chajes, op. cit., s. 67.

¹⁹ Por. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna Żydów w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. Prawa cywilne i polityczne*, Warszawa 2012.

Lewin²⁰. Zarząd w jego pracy wspierały komitety: skarbowy, rewizyjny, chorych, wsparcia, pokoju, umysłowego kształcenia (§12)²¹.

Członkowie „Leopolis” realizowali założone w Statucie cele, lecz nie wszyscy wykazywali przy tym jednakowe zaangażowanie. Część z nich nie wywiązywała się wręcz z podstawowych obowiązków, do których należał udział w zebraniach i opłacanie składek²². Zebrania „Leopolis” odbywały się średnio raz – dwa razy w miesiącu. W 1924 r., przy liczebności 228 członków (stan na 1 stycznia tego roku), uczestniczyło w nich przeciętnie 60 osób (najmniej 42, najwięcej 84 osoby). W 1928 r. frekwencja wahała się pomiędzy 40 a 50 osobami (najmniej 26, najwięcej 100)²³. Absencję niektórych braci powodował ich podeszły wiek lub trudności z dojazdem, gdy mieszkali poza Lwowem. W sprawozdaniu za 1932 r. czytamy, że bierność niewielkiej części członków wytłumaczyć można „depresją wywołaną obecnym położeniem gospodarczym”²⁴. Zachowanie innych osób nie znajduje jednak usprawiedliwienia. Zresztą nie wszyscy odczuwali skrępowanie z tego powodu. W sprawozdaniu za 1930 r. zapisano: „obok grona braci, oddanych całym sercem celom naszej loży, stosunek pewnej liczby braci, a szczególnie młodszych, do loży pozostawiał wiele do życzenia. Pomijając niepunktualność w uiszczaniu składek, dziś

²⁰ A. Górowski, op. cit., s. 67–68.

²¹ CDIAUL, fond 701, opis 2, sprawa 1022. Odnajdujemy w tym gronie bardzo wpływowe osoby, które odniosły poważne sukcesy w działalności społecznej, politycznej oraz gospodarczej. E. Byk zasiadał w Radzie Miasta Lwowa i odpowiadał za kluczowe dla rozwoju miasta projekty związane z gospodarką komunalną. S. Horowitz spełniał się w roli radnego miejskiego oraz przemysłowca. Współtworzył zarząd lwowskiego komitetu pomocy uchodźcom z Rosji, ofiarom pogromów, do których doszło tam po zabójstwie w 1881 r. cara Aleksandra II. J. Czeszer był zaangażowany w pomoc sierotom żydowskim. W. Chajes był wiceprezydentem Lwowa, należał do władz Giędzy Pieniężnej we Lwowie. W 1930 r. w uznaniu zasług w pracy społecznej odznaczono go Krzyżem Oficerskim Orderu „Polonia Restituta”. W 1933 r. został wyróżniony medalem niepodległości. Godność wiceprezydenta Lwowa wpisana była również w dorobek F. Schleichera. W 1922 r. rozpoczął on pracę w Komitecie Ekonomicznym Rady Ministrów, przy rządzie Antoniego Ponikowskiego. Organizował Nadzwyczajny Komitet dla zwalczania drożyzny. Do końca życia pracował w założonym przez siebie Komitecie Opieki nad Żydowskimi Sierotami Wojennymi. *Almanach żydowski*, red. H. Stachl, Lwów–Warszawa–Poznań 1937, s. 475, 502; M. Łopot, *Z dziejów opieki nad żydowskim dzieckiem sierocym we Lwowie (1772–1939)*, Gliwice 2011, s. 72, 77; Ł.T. Sroka, *Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy*, Kraków 2012, passim.

²² ANK, „B’nei B’rith”, sygn. BB 388, Korespondencja loży „Leopolis” we Lwowie ze Związkiem w sprawie liczby członków i zmian w tym zakresie w poszczególnych latach; sprawa uregulowania zaległych płatności składek członków na rzecz Związku.

²³ ANK, „B’nei B’rith”, sygn. BB 387.

²⁴ Ibidem.

liczni bracia młodszy wykazali zupełne prawie *désintéressement*, nie uczęszczali mimo upomnień na posiedzenia (przy czym nie uważali nawet za konieczne usprawiedliwiać swoją absencję), nie brali ani pośrednio, ani też bezpośrednio udziału w pracach loży, słowem zadowalali się tylko mianem «Ben Britha»²⁵. Niepełna baza źródłowa nie pozwala ocenić, w jakim stopniu wyciągano wobec nich konsekwencje²⁶. Zwrócenie uwagi na młody wiek braci lekceważących obowiązek regularnego uczestnictwa w zebraniach, podczas gdy takie postępowanie obciążało także starsze osoby, może świadczyć o typowym dla okresu międzywojennego konflikcie pokoleń (występującym nie tylko wśród Żydów). Treść innych materiałów dokumentujących działalność „Leopolis” pozwala sądzić, że wynikające na tym tle różnice postaw i mentalności niejednokrotnie były podstawą uszczypliwych komentarzy, lecz nigdy nie stały się powodem paraliżu organizacyjnego czy poważniejszych niesnasek. Zaznaczone tu trudności nie przeczą temu, że skupieni w „Leopolis” bracia w swoim ogóle wykazywali się dużą pracowitością i pomysłowością. Bliższe przyjrzenie się naturze i kierunkom ich działalności pozwala na uchwycenie kilku interesujących prawidłowości, które z kolei stanowią uzupełnienie do słabo dotychczas przebadanej i opisaną historią Żydów lwowskich u schyłku XIX i na początku XX w.

Działalność „Leopolis” przebiegała dwutorowo. Z jednej strony mamy do czynienia z pracami o charakterze wewnętrznym, z drugiej strony dostrzegamy aktywność skierowaną na zewnątrz. Do pierwszej grupy zaliczymy wszystko to, co zapewniało byt finansowy i ciągłość w funkcjonowaniu Zakonu. Chodzi tu o zbieranie wpisowego, składek członkowskich, prowadzenie księgowości, redagowanie pism przeznaczonych dla członków, obsługę korespondencji i wreszcie organizowanie posiedzeń. Nadto na aktywność wewnętrzną składało się to, co służyło potrzebom duchowym, kulturalnym i intelektualnym braci. W tym kontekście obserwujemy ciekawe zjawisko, polegające na wyłonieniu się ze społeczności Żydów lwowskich grupy osób posiadających świecką tożsamość żydowską i jednocześnie próbujących realizować się także lub całkowicie poza strukturami gminy wyznaniowej. Do czasu pojawienia się „B’nei B’rith” we Lwowie Żyd poszukujący ambitnej rozrywki intelektualnej i chcący wykazać się w dziedzinie filantropii miał wybór pomiędzy „gettem a światem”²⁷. W „getcie” ster władzy dzierżyli ludzie religijni

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem; CDIAUL, fond 701, opis 3, sprawa 679, Sprawozdanie za rok 1924 z działalności Towarzystwa Humanitarnego „Leopolis”.

²⁷ Zwrotem tym nawiązuję do książki Tomasza Gąsowskiego pt. *Między gettem a światem. Dylematy ideowe Żydów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 1997.

związani z gminą. W „świecie” warunki dyktowali chrześcijanie, żądając nieraz pełnej asymilacji w zamian za zgodę na przystąpienie do ich stowarzyszeń. Poza tym schematem funkcjonowały żydowskie organizacje branżowe (kupców, rzemieślników, kamieniczników, etc.). Tymczasem w wyniku równouprawnienia Żydów w monarchii habsburskiej doszło wśród nich do ożywienia społecznego, politycznego i gospodarczego. Od tej pory mogli (przynajmniej w teorii) swobodnie przemieszczać się i osiedlać. Wielu z nich czasowo, ewentualnie na stałe mieszało lub najmowało nieruchomości poza tradycyjnymi, przypisanymi do nich dzielnicami. Nawiązali relacje towarzyskie z chrześcijanami. Pomyślnie rozwijali z nimi kontakty biznesowe. Zarzucili część przepisów rytualnych, zwłaszcza tych najbardziej rygorystycznych. Nie zdecydowali się jednak na całkowitą asymilację. Nie chcieli porzucać wiary swoich matek i ojców. Mieli poczucie więzi ze społecznością żydowską, czuli się jej dziedzicami i poniekąd dłużnikami. W tej sytuacji Zakon Synów Przymierza stanowił dla nich wyjątkowo atrakcyjną propozycję. W jego Statucie zapisano, że: „sprawy polityczne, religijne i gminne są z zakresu stowarzyszenia z zasady wykluczone (§1)”²⁸. Była to więc formuła pozwalająca odnaleźć się ludziom o różnorodnym światopoglądzie. Nie wykluczała ona wszakże Żydów religijnych, czego dowodem jest obecność w „Leopolis” rabinów (Samuel Wolf Gutmann, J. Lewin, L. Freund). W progach tej organizacji spotykali się ludzie o rozmaitych poglądach, a jednocześnie bliscy sobie pod wieloma względami (mentalności, obyczajów, ubioru, pozycji finansowej, wykonywanej profesji, etc.). Zyskiwali sposobność, by dzielić się ze sobą troskami, pomysłami i przemyśleniami. Wspólne obcowanie ludzi nauki, kultury i biznesu przynosiło wiele korzyści. Mogli poszerzać swoje horyzonty intelektualne. Temu ostatniemu służyły przede wszystkim wystąpienia o charakterze naukowym, popularnonaukowym, refleksyjnym i szkoleniowym. Poniżej przedstawiony został, dla przykładu, wykaz prelegentów oraz tytuły ich referatów z lat 1930–1932. O takim doborze zadecydowało to, że pod względem rodzaju zainteresowań oraz kwalifikacji (poziomu) wykładawców są one reprezentatywne dla całego okresu działalności „Leopolis”.

Większą różnorodność żydowskich organizacji świeckich obserwujemy dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym. Rozwinęły się wówczas m.in.: Klub Inteligencji Żydowskiej, Związek Żydów z Akademickim Wykształceniem w Polsce, Stowarzyszenie Pracowników Umysłowych i Związek Żydowskiej Inteligencji Pracującej, W. Wierzbieniec, *Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym. Zagadnienia demograficzne i społeczne*, Rzeszów 2003, s. 284.

²⁸ CDIAUL, fond 701, opis 2, sprawa 1022.

Tabela 1. Prelegenci „Leopolis” oraz tytuły ich wykładów w latach 1930–1932

L.p.	Imię i nazwisko prelegenta	Tytuł referatu
1930 r.		
1.	Józef Awin	„Maurycy Gottlieb” ^a
2.	Salomon Igel	„Zło, jego źródła i przezwycięzenie”
3.	poeta [i publicysta Lejb] Jaffe [Joffe]	„Wiosna w Palestynie”
4.	Róża Melcerowa	„«Simche Furman» (nowela własna)”
5.	[brak imienia] Freundowa	„Pożycie i działalność sióstr loży «Humanitas» w Przemyślu”
6.	Maks Schaff	„U progu nowego okresu w opiece społecznej”
7.	Rubin Sokal	„Tobiasz Aszkenaze” ^b
8.	Michał Ringel	„Massaryk [sic] i Balfour”
9.	[brak imienia] Lilien	„Walory wychowawcze, kształcące starożytnej literatury i sztuki”
10.	Maks Schaff	„Rozważania z powodu [powieści Georga] Finka «Mich hungert»”
11.	Cecylia Klawfen	„Pokłosie kongresu walki z białym niewolnictwem”
12.	rabin [Jecheskiel] Lewin	„O zrzeszeniu młodzieży”
13.	rabin [Lewi] Freund	„O problemie wychowania młodzieży żydowskiej”
14.	Martin Buber	„Der jüdische Messianismus”
1931 r.		
15.	Filip Rotenstreich	„Żydzi polscy w handlu, przemyśle i rzemiośle”
16.	Abraham Insler	„Ewolucja myśli żydowskiej w XIX w.”
17.	Rubin Sokal	„Polskie prawo gmin żydowskich”
18.	Jecheskiel Lewin	„Społeczeństwo żydowskie i jego odszczepieńcy”
19.	Salomon Igel [Igiel]	„Fazy rozwoju duchowego dzieci i młodzieży”
20.	Jehuda Wileński	„Rola Brytu w odrodzeniu żydowstwa”
21.	Jakub Mehrer	„Udział Zakonu i łóz w akcjach wszechżydowskich”
22.	James Landau	„Położenie Żydów w różnych częściach świata”
23.	Hainz Pflaum	„Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie jako centrum ducha żydowskiego”

Tabela 1. (cd.)

L.p.	Imię i nazwisko prelegenta	Tytuł referatu
24.	Majer Geyer	„Święto Pesach w tradycji, historii i u ludu”
25.	Lewi Freund	„Geneza i tło powstania Bar-Kochby”
26.	Ada Reichenstein	„Józef Roth — jego dzieła i znaczenie w literaturze”
27.	Wiktor Chajes	„Młodzież żydowska we Lwowie przed półwieczem”
28.	Zygmunt Schorr	„Humoreski żydowskie”
29.	Henryk Hescheles	„Współczesne przesilenia obyczajowe”
30.	Jakub Mehrer	„Położenie Żydów i konieczność organizowania pomocy”
31.	Karol Dresdner	„Udział Żydów w poezji polskiej XIX w.”
32.	Ada Reichenstein	„Znaczenie literackie Artura Schnitzlera” ^c
33.	Wilhelm Brandstaedter	„Paneuropa i jej znaczenie dla Żydów”
34.	Maksymilian Appenzeller	„Grafika jako sztuka — i udział w niej Żydów”
35.	Henryk Rosmarin	„Obecne położenie młodzieży żydowskiej”
36.	Maks Schaff	„Pojęcie pracy w nowoczesnej literaturze rosyjskiej”
37.	Michał Ringel	„Mariawici i ich znaczenie dla żydowstwa”
38.	Michał Ringel	„Nasze stanowisko wobec ostatnich wydarzeń”
39.	Abraham Insler	„W kalejdoskopie współczesnej Rosji”
40.	Rubin Sokal	„Bryt a polityka”
41.	Majer Geyer	„Rzut oka na współczesną literaturę żydowską”
42.	Majer Geyer	„Chaim Nachman Bialik, poeta hebrajski i duchowy odnowiciel współczesnego żydowstwa”
1932		
43.	Majer Bałaban	„Zagadnienia historiografii żydowskiej a historia Żydów w Polsce”
44.	Jakub Frostig	„Niektóre zagadnienia psychiatryczne w małżeństwie”
45.	Majer Geyer	„Żydowski Mark Twain oraz piewca chasydyzmu (z okazji śmierci Szaloma Alejchema i J[cchaka] L[ejba] Pereca)”

Tabela 1. (cd.)

L.p.	Imię i nazwisko prelegenta	Tytuł referatu
46.	Fornolja Grafowa	„Walka przeciw starzeniu się w świetle najnowszych badań”
47.	Bernard Hausner	„Co widzę i słyszę codziennie w Palestynie”
48.	Salomon Igiel	„O życiu podświadomem”
49.	Eugeniusz Soskin	„Obecny stan sprawy żydowskiej w Lidze Narodów”
50.	Herman Sternbach	„Światopogląd Goethego (z okazji stułetniej rocznicy jego zgonu)”

^a Maurycy Gottlieb (1856–1879), wybitny malarz żydowski, uczeń Jana Matejki, pragnący poprzez swoje malarstwo służyć pojednaniu polsko-żydowskiemu.

^b Tobiasz Aszkenaze (1863–1920), wpływowi działacz asymilacyjny, adwokat, w latach 1909–1911 wiceprezydent Lwowa, wybrany ponownie w 1913 r. na sześćoletnią kadencję, którą jednak przerwał wybuch Wielkiej Wojny, w latach 1911–1914 prezydent lwowskiej izby adwokackiej.

^c Artur Schnitzler (1862–1931), austriacki pisarz i dramaturg, z zawodu lekarz, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli wiedeńskiego modernizmu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ANK, „B'nei B'rith”, sygn. BB 387.

W roli prelegentów na ogół występowali mężczyźni – członkowie „Leopolis” oraz zaproszeni goście (zwyczajowo członkowie innych łóż „B'nei B'rith”). Zarazem godny podkreślenia jest udział pań, gdyż były to osobistości cieszące się dużym szacunkiem i powszechnie znane w II Rzeczypospolitej. Róża Melcer²⁹ zasłynęła jako aktywna działaczka społeczna i polityczna. Reprezentowała nurt syjonistyczny. Należała do zarządu Zrzeszenia Kobiet Żydowskich w Małopolsce Wschodniej, które stanowiło oddział Women's International Zionist Organization (WIZO). Opiekowała się ubogimi dziećmi żydowskimi. W latach 1922–1927 sprawowała funkcję posła na Sejm RP³⁰. Szymon Rudnicki podkreśla, że była „jedyną kobietą w całej historii żydowskiego parlamentaryzmu w II Rzeczypospolitej”³¹. Cecylia Klawfen doktoryzowała się z zakresu zoologii eksperymentalnej. Pomiędzy 1907 a 1920 r. (z małymi przerwami) pracowała w Instytucie Biologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Popularność zyskała sobie jako działaczka społeczna i oświatowa. Wskutek poczynionych przez nią starań w 1915 r. otwarto Warsztaty Rękodzielnicze dla

²⁹ Spotykamy też pisownię nazwiska „Melzer”.

³⁰ *Polski słownik judaistyczny. Dzieje – kultura – religia – ludzie*, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, t. 2, Warszawa 2003, s. 127–128.

³¹ S. Rudnicki, *Żydzi w Parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 135.

Dziewcząt Żydowskich we Lwowie. Doprowadziła do powstania nowych schronisk dla dzieci oraz kuchni ludowych. Od 1929 r. zasiadała w prezydium Światowego Związku Kobiet Żydowskich³². Ada Reichenstein doktoryzowała się w 1902 r. we Lwowie na podstawie rozprawy „Das moderne Märchendrama”. Wykazała się dużym zaangażowaniem w poprawę losu sierot oraz kobiet żydowskich. Przed I wojną światową współorganizowała „Ochronę Kobiet”. Później była przewodniczącą Związku Kobiet Żydowskich, wiceprzewodniczącą Towarzystwa Opieki nad Sierotami, wiceprzewodniczącą i współzałożycielką Szkoły Zawodowej Żeńskiej, wiceprzewodniczącą Domu Zdrowia Akademika Żydowskiego, wiceprzewodniczącą Towarzystwa Opieki nad Młodzieżą Szkół Średnich, członkiem Zarządu Towarzystwa „Dębina” oraz członkiem Dyrektorium „Keren Kajemeth”, czyli Żydowskiego Funduszu Narodowego, stworzonego w 1901 r. na potrzeby sfinansowania osadnictwa żydowskiego w Erec Israel³³.

Referaty z zakresu nauki i kultury wygłaszali entuzjaści oraz wybitni znawcy danej problematyki. Do tych ostatnich zaliczymy bez wątpienia Martina Bubera i Majera Bałabana. Do zagadnień społecznych i politycznych odnosili się najczęściej ich praktycy, by wspomnieć tylko parlamentarzystów M. Ringela i Henryka Rosmarina. W obszarze zainteresowania członków „Leopolis” znalazła się przede wszystkim historia i kultura Żydów, ich sytuacja polityczna, także międzynarodowa. Obok tego dużym powodzeniem cieszyły się zagadnienia literackie i psychologiczne. Dobór tematów i mówców pozwala sądzić, że słuchacze oczekiwali kompetentnego przedstawienia treści naukowych, lecz chcieli też zyskać rozeznanie w bieżącej polityce. Jest to o tyle ważka konstatacja, że potwierdza ona odejście „B’nei B’rith” od modelu wolnomularskiego, zakładającego unikanie zagadnień politycznych podczas posiedzeń lożowych. Biorąc pod uwagę dane z całego okresu istnienia „Leopolis”, można wysnuć uprawniony wniosek, że poglądy braci ewoluowały w kierunku syjonizmu. W dwudziestoleciu międzywojennym środowiska syjonistyczne odgrywały rolę kluczowego partnera dla „Leopolis”. W tym wnioskowaniu można posunąć się jeszcze dalej. We Lwowie nastąpił dynamiczny przepływ członków pomiędzy „Leopolis” a organizacjami powiązаныmi z ruchem syjonistycznym. R. Sokal został członkiem Dyrektorium funduszu syjonistycznego „Keren Hajesod” na Małopolskę Wschodnią. W organizacjach syjonistycznych działał M. Ringel, który w 1910 r. wydał publikację pt. *Spółczesność polskie a syjonizm*³⁴. Tego rodzaju przykładów można podać

³² *Almanach żydowski*, s. 515–516; *Polski słownik judaistyczny*, t. 1, s. 785.

³³ *Almanach żydowski*, s. 519–520; M. Łapot, op. cit., s. 121–123, 127.

³⁴ ANK, „B’nei B’rith”, sygn. BB 385; sygn. BB 387; *Almanach żydowski*, s. 359, 428–430.

znacznie więcej. Tendencję tę potwierdzają wyniki badań nad historią „B'nei B'rith” prowadzonych przez Annę Kargol. Krakowska uczona, wypowiadając się na temat Zakonu w dobie dwudziestolecia międzywojennego, stwierdza wprost: „Syjonizm stał się jego oficjalną doktryną”³⁵.

Nie wszyscy zapraszani przez lożę wygłaszali referaty. Nieraz wizyta miała charakter przede wszystkim uroczysty bądź koncentrowała się wokół osoby i osiągnięć gościa. Przykładem tego jest obecność w progach lwowskiej organizacji Artura Szyka (1894–1951), znakomitego artysty grafika, ilustratora książek i scenografa. Należał do loży „Montefiore”. Bracia poczytali sobie obecność artysty za zaszczyt, nabyli „najlepsze jego dzieło *Statut kaliski*, którego kartony zdobić będą ściany pokoju bibliotecznego”³⁶. W 1933 r. we Lwowie gościł prezydent Organizacji Syjonistycznej (Zionist Organization) Nachum Sokołow³⁷.

Debatowano także nad sytuacją gospodarczą. W latach trzydziestych XX w. ważnym motywem dyskusji stał się światowy kryzys gospodarczy. Przyglądano się oryginalnym zjawiskom i procesom. Do takich zaliczyć można pracę Żydów na roli. W 1932 r. Karol Halpern wygłosił referat pt. „Praca Żydów małopolskich na roli”. Możemy przypuszczać, że zainteresowanie tą problematyką wynikało z inspiracji ideałami syjonistycznymi. Rzadziej roztrząsano kwestie związane z funkcjonowaniem żydowskich gmin wyznaniowych. Nadto w siedzibie „Leopolis” urządzano spotkania towarzyskie i poetyckie, uroczyste wieczory purimowe, chanukowe i inne. Raz w roku członkowie Zakonu uczestniczyli w nabożeństwach żałobnych za zmarłych braci, które odprawiano we lwowskiej synagodze Tempel³⁸.

Do osiągnięć „Leopolis” zaliczamy założenie przy tej organizacji Zrzeszenia Sióstr. Należały do niego żony braci oraz wdowy, zainteresowane działalnością podobną do tej prowadzonej przez ich mężów³⁹. Do opieki nad Zrzeszeniem wyznaczano jednego z braci. Statut Zrzeszenia uchwalono 27 lutego 1932 r. Kierowało nim prezydium, na czele którego stał aktualny prezydent loży, a współtworzyło je pięć sióstr. W 1931 r. przy „Leopolis” powstało też Koło Młodzieży. Widzimy w tym próbę nadążenia za tendencjami występującymi na szczeblu centralnym. W USA już

³⁵ A. Kargol, *Zakon Synów Przymierza*, s. 182.

³⁶ ANK, „B'nei B'rith”, sygn. BB 387.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem. ANK, „B'nei B'rith”, sygn. BB 392, Sprawozdania kwartalne i roczne loży „Leopolis” we Lwowie dotyczące całokształtu działalności. Korespondencja ze Związkiem oraz pokrewnymi lożami w sprawach organizacyjnych i finansowych; sygn. BB 393, Sprawozdania roczne z działalności Żydowskiego Stowarzyszenia Humanitarnego „Leopolis” we Lwowie.

³⁹ ANK, „B'nei B'rith”, sygn. BB 387; CDIAUL, fond 701, opis 3, sprawa 679.

pod koniec XIX w. zezwolono na członkostwo kobiet w „Bnei B'rith”. Natomiast w 1923 r. powołano do życia „B'nei B'rith Youth Organization” (BBYO), a później „Aleph Zadik Aleph” (AZA) przeznaczoną dla młodszych chłopców i „B'nei B'rith Girls” (BBG) dla dziewcząt. Trzy wymienione struktury lwowskie współdziałały ze sobą przy realizacji akcji społecznych i charytatywnych, np. podczas Tygodnia Akademika Żydowskiego⁴⁰.

Podczas posiedzeń zamkniętych bracia dość często podejmowali problem antysemityzmu, narastającego w całej Europie, a zwłaszcza w Niemczech. W 1913 r. w Stanach Zjednoczonych pod patronatem „B'nei B'rith” powstała działająca do tej pory Liga Przeciwko Zniesławieniu (ang. Anti-Defamation League — ADL), której celem jest walka z antysemityzmem i wszelkimi przejawami rasizmu oraz ksenofobii. Należący do „Leopolis” M. Ringel zgłosił inicjatywę powołania w Polsce „Ligii dla walki z antysemityzmem”, którą z entuzjazmem przyjęto w innych lożach „B'nei B'rith”. Pomysł ten jednak sformułowano dopiero w 1932 r. i było zbyt późno, by zapobiec choćby niektórym zjawiskom, które już zdążyły zadomowić się w przestrzeni publicznej. Bracia starali się stawić czoła antysemityzmowi, przede wszystkim w samym Lwowie oraz w najbliższym regionie. W praktyce ich aktywność w tej materii sprowadzała się do prowadzenia dyskusji, wymiany doświadczeń z członkami innych loż, a także udzielania doraźnej pomocy bezpośrednio poszkodowanym (np. w wyniku grabieży mienia, napadów, pogromów, etc., przy czym po 1933 r. częstymi odbiorcami tego wsparcia byli Żydzi niemieccy). W sprawozdaniu za rok 1933 (w którym do władzy doszedł Adolf Hitler) nie ukrywano zwątpienia: „Zazwyczaj radzi jesteśmy, gdy przejawy życia dostarczają nam tematu do wymiany myśli, do pobudzenia naszych umysłów do pracy. W tym roku powiedzieć musimy, że tematów tych było niestety zbyt wiele... Niestety — bo raz po raz przesuwiała się przed naszymi oczyma okrutna i zgrozą przejmująca tragedia żydowska, bośmy o niej mówić nie tylko chcieli, ale i musieli, nie widząc znikąd pomocy, nie znajdując jej w nas samych”⁴¹.

Kolejny ważny dla loży obszar to opieka nad sierotami żydowskimi. W pomoc dla nich angażowała się cała organizacja oraz pojedynczy jej członkowie. Samuel Nebenzahl stał na czele Kuratorii gminnego zakładu sierot. Maurycy Herman Wohlfeld zajmował się losem sierot wojennych⁴². W bliskiej relacji z „Leopolis” znajdowało się Towarzystwo dla Opieki nad Sierotami Żydowskimi we Lwowie Opieka Domowa, założone i długi czas

⁴⁰ ANK, „B'nei B'rith”, sygn. BB 387.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

kierowane przez brata F. Schleichera. W zarządzie tej instytucji pracowali również: Adolf Schorr (wiceprzewodniczący), Marcelli Schaff i E. Grabscheid, należący też do Zakonu. W grupie zwykłych członków znajdowało się wielu innych braci⁴³. Towarzystwo wprowadziło pionierski w tamtym czasie sposób opiekowania się sierotami i półsierotami. Zabiegano mianowicie o to, by nie trafiały one do domów dziecka. Dbano, by pozostały w swoich rodzinach biologicznych lub szukano im rodzin zastępczych. Dzieci uczęszczające do szkół otrzymywały od Towarzystwa książki. Wychowankom uczącym się zawodu opłacano wpisowe do cechu, wypis i egzamin końcowy. Organizowano dla nich zajęcia edukacyjne, zabawy i święta. Pedagodzy zwracali jednak uwagę, że opieka i kontrola nad dziećmi znajdującymi się w rodzinach nastroczała im nie mniej trudności niż praca z wychowankami zgromadzonymi w Zakładzie. Matki samotnie wychowujące dzieci nie zawsze potrafiły i miały czas, by należycie o nie zadbać. Dostarczano im odzież, łóżka, środki czystości i inne niezbędne artykuły, a mimo to w wielu domach wciąż panował brud i nieporządek. Dlatego w pewnym momencie uzależniono pomoc od stosowania się matek i pozostałych opiekunów do zaleceń pedagogów i lekarzy. Oprócz tego obostrzono to sankcją, że dzieci z zaniedbanych domów miały nie być wysyłane na kolonie⁴⁴. Wyjąwszy powyższe inicjatywy zarząd „Leopolis” czynił starania zmierzające do mobilizowania najbardziej wpływowych reprezentantów społeczności żydowskiej do pomocy dla sierot. Dnia 20 grudnia 1928 r. odbyło się zwołane specjalnie w tym celu zebranie, w którym uczestniczyli przedstawiciele: Izraelickiej Gminy Wyznaniowej we Lwowie, koła radnych żydowskich Rady Miasta Lwowa, Centralnego Komitetu Opieki nad Sierotami Żydowskimi oraz Wydziału i Komisji Społeczno-Charytatywnej „Leopolis”. Podczas spotkania wywiązała się gorąca dyskusja, w toku której radni miejscy, będący też członkami Zakonu, „przyrzekli czynić jak najenergiczniejsze starania, aby uzyskać możliwie największe subwencje dla sierot żydowskich”⁴⁵. Bracia pracowali także na rzecz rozwoju szkolnictwa i czytelnictwa. Leon Topf promował szkolnictwo oraz patronował żeńskiej szkole zawodowej we Lwowie.

W corocznych sprawozdaniach zarząd „Leopolis” rozliczał środki wydatkowane na cele charytatywne. Pomoc przekazywano nie tylko osobom prywatnym, ale też instytucjom. Pod względem kierunku udzielanego wsparcia reprezentatywne jest poniższe zestawienie.

⁴³ Державний Архів Львівської Облaсті (Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego we Lwowie), fond 260, opis 3, sprawa 363, „Towarzystwo dla Opieki nad Sierotami Żydowskimi we Lwowie. Opieka Domowa”.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ ANK, „B'nei B'rith”, sygn. BB 387.

Tabela 2. Zestawienie dotacji „Leopolis” udzielonych instytucjom w 1933 r.

L.p.	Nazwa beneficjenta (nazwy oryg.)	Wysokość udzielonej dotacji (zł)
1.	Komitet doraźnej pomocy (akcja chlebowa)	800
2.	Szkoła zawodowa męska im. Dra Korkisa	900
3.	Szkoła zawodowa żeńska	900
4.	Towarzystwo kolonii ogrodniczych	800
5.	Auxilium Academicum Judaicum	500
6.	Uzdrowisko „Dębina”	400
7.	Towarzystwo opieki dla szkół średnich	400
8.	Refuch [brak dodatkowych informacji o beneficjencie – Ł.T.S.]	300
9.	Bojanów [Zakład dla niewidomych – Ł.T.S.]	200
10.	Towarzystwo literacko-artystyczne	200
11.	Towarzystwo Ochrony Zdrowia	200
12.	Towarzystwo Rygorystów ^a	300
13.	Towarzystwo Przyjaciół Dzieci im. Liliena	200
14.	Gemilas Chesed ^b	200
15.	Żydowska Szkoła Handlowa	200
16.	Schronisko dla młodzieży	300
17.	Kolonie Wakacyjne	400
18.	Komitet walki z prześladowaniami Żydów w Niemczech	500
19.	Dror ^c	100
20.	Towarzystwo Przyjaciół Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie	100
21.	Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Żydowskiego we Lwowie	100
Razem		8 000 zł

^a Organizacja udzielająca pomocy materialnej studentom żydowskim, jej staraniem w latach 1907–1909 we Lwowie wybudowano Żydowski Dom Akademicki.

^b Hebr. pożyczka miłosierdzia, stowarzyszenie udzielające niskoprocentowych pożyczek Żydom poszkodowanym przez los, a także kupcom i rzemieślnikom dla opłacenia podjętych przez nich inwestycji.

^c Syjonistyczna organizacja młodzieżowa.

Do stałych odbiorców pomocy finansowej „Leopolis” należały instytucje działające na rzecz dzieci, młodzieży, sierot, ubogich, szkoły żydowskie oraz Towarzystwo Przyjaciół Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie. Na życzliwość Zakonu mógł jeszcze liczyć nie występujący w powyższym zestawieniu Instytut Judaistyczny w Warszawie (np. pierwsza wpłata na ten cel dokonana w 1928 r. wyniosła 4690,95 zł, w 1930 r. Instytut otrzymał kwotę 2523,12 zł). Obdarowywano też fundusz „Keren Hajesod”. W 1928 r. w lokalu „Leopolis” ustawiono słynną biało-niebieską puszkę „Keren Hajesod”⁴⁶. Zebrane w ten sposób środki służyły dofinansowaniu żydowskiego osadnictwa w Palestynie. Oprócz tego powołano „Fundusz wdów i sierot”, który obsługiwał krewnych braci, ale także osoby spoza organizacji. Wysokość subwencji w kolejnych latach była różna. Wynikało to przynajmniej częściowo ze zmiennej kondycji finansowej członków Zakonu. Przed wybuchem światowego kryzysu finansowego zbierano i dystrybuowano znacznie większe środki. W 1928 r. do kasy „Leopolis” wpłynęło 94 056,78 zł. Wysokość subwencji na cele społeczne wyniosła wówczas 69 043,65 zł. Pomoc dla wdów po braciach osiągnęła poziom 4599,86 zł. Składka do Wielkiej Łoży wyniosła 4000 zł. Koszty administracyjne (czynsz, opał, światło, płace, druki, koszty przygotowania imprez, itp.), to 10 999,11 zł, pozostałe zamknęły się w kwocie 1653,05 zł. Natomiast Wielka Łoża w Cincinnati przekazała dla sierot 1500 dolarów, czyli 13 350 zł⁴⁷. Specyficzny rozdział dotacji pozwala dostrzec pewną prawidłowość. Mianowicie łoża wspierała instytucje bądź stowarzyszenia, które realizowały program zbieżny z jej celami statutowymi. Stała współpraca z niektórymi z nich uprawnia do wniosku, że bracia traktowali je jako partnerów wykonawczych dla swojego programu działania. Zwalniało to ich samych z obowiązku organizowania od podstaw np. opieki nad sierotami lub ubogimi uczniami. Jeśli jednak któryś z nich wykazał taką wolę, to mógł wstąpić do wybranego przez siebie zaprzyjaźnionego towarzystwa. Dostrzegalna jest np. relatywnie duża liczba członków „Leopolis” w zarządach stowarzyszeń sprawujących opiekę nad ubogimi i sierotami. Na ogół operowały one w Galicji Wschodniej. Można to interpretować w ten sposób, że aspiracje i możliwości braci nie sięgały dalej. Pomoc finansowa dla Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie oraz formacji syjonistycznych potwierdza zwrot polityczny „B’nei B’rith” w tym kierunku.

Wspierano również poszkodowanych w wyniku wydarzeń losowych. W 1930 r. łoża udzieliła pomocy finansowej w wysokości 1826,70 zł

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

pogorzelcom z Uhnowa i Przeworska. Hojność dla nich okazali nadto pojedynczy bracia. W 1932 r. „Leopolis” pokryła część kosztów odbudowy trybuny Żydowskiego Klubu Sportowego „Hasmonea”, zniszczonej z powodu podpalenia (każdy z braci opodatkował się na ten cel kwotą 10 zł). Józefa Schleicher należąca do Zrzeszenia Sióstr, po śmierci swego męża Filipa, będącego członkiem „Leopolis”, ufundowała stypendium. Przeznaczyła je na wypłatę każdego roku stypendiów dla dwóch młodych ludzi uczących się rzemiosła. Jego realizację powierzyła właśnie „Leopolis”⁴⁸.

Własne inicjatywy podejmowało również Zrzeszenie Sióstr. Wskazać można na urządzenie zabaw purimowych i świąt chanuka dla biednych dzieci oraz dnia biednych matek. Przy tej okazji wręczano dzieciom oraz ich matkom odzież, bieliznę, obuwie i słodycze. Panie dbały też o należyte zaopatrzenie biblioteki „B’nei B’rith”. Dr A. Reichenstein stanęła na czele Komitetu Lwowskiego dla budowy Domu Zdrowia Akademika Żydowskiego w Worochcie⁴⁹. Kierowana przez nią instytucja zebrała kwotę 20 000 zł⁵⁰. Estetyczny i funkcjonalny gmach tego ośrodka zaprojektował Józef Awin. Był on także kierownikiem budowy, którą zaplanowano w 1926, a zakończono w 1932 r. Budynek murowany o stropach żelbetonowych i zaopatrzony w centralne ogrzewanie ciepłą wodą, dostosowany został do przyjmowania jednocześnie 100 pacjentów, przede wszystkim gruźlików⁵¹.

W 1928 r. zarząd „Leopolis” zdecydował się rozpropagować w grupie swoich członków oraz wśród ogółu społeczeństwa ideę Dnia Matki. Przyczyniono się w ten sposób do nadania temu z założenia cyklicznemu wydarzeniu rangi ogólnopolskiego święta. Kordialne i konstruktywne relacje utrzymywano z innymi, a zwłaszcza z polskimi lożami Zakonu. Reprezentanci „Leopolis” starali się wedle możliwości czasowych i finansowych uczestniczyć w jubileuszowych spotkaniach tych organizacji. Często występowali jako prelegenci⁵². W 1933 r. obchodzono 90. rocznicę założenia Zakonu. Sporo wysiłku kosztowała braci obsługa korespondencji. W 1928 r., gdy podsumowano tę formę aktywności, okazało się, że z loży wyszło ponad pół tysiąca listów różnej treści⁵³. Korzystając z międzynarodowych kontaktów, bracia pomagali sobie wzajemnie oraz

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Worochta, w pobliżu Stanisławowa (dzisiaj Iwano-Fankiwnsk) cieszyła się renomą uzdrowiska. Po 1918 r. rozwijała się również jako ośrodek sportowy.

⁵⁰ *Sprawozdanie Towarzystwa Dom Zdrowia Akademika Żydowskiego 1930–1932*, Lwów 1932. ANK, „B’nei B’rith”, sygn. BB 387.

⁵¹ Ibidem.

⁵² ANK, „B’nei B’rith”, sygn. BB 384, Loża „Leopolis” Lwów — korespondencja w sprawach organizacyjnych; sygn. BB 387.

⁵³ ANK, „B’nei B’rith”, sygn. BB 387.

najbliższym w uzyskaniu preferencyjnych warunków przy ubieganiu się o miejsce w krajowych i zagranicznych sanatoriach, prowadzonych przez członków „B'nei B'rith”. Wśród Żydów polskich popularnością cieszyło się np. Sanatorium Izraelickie we włoskiej Meranie⁵⁴. Bracia z „Leopolis” koncentrowali się jednak głównie na współpracy z ośrodkami krajowymi, w sposób szczególny tymi położonymi w Galicji Wschodniej, i to im udzielali subwencji⁵⁵.

Misją braci była przede wszystkim troska o członków społeczności żydowskiej, ale z ich pomocy korzystali również chrześcijanie. Za przykład posłużyć może nowy Szpital Izraelicki we Lwowie, który otwarto 7 czerwca 1903 r. Ufundował go Maurycy Lazarus, długoletni dyrektor banku hipotecznego, i jego żona Róża. Oddany do użytku gmach spełniał najwyższe ówczesne standardy. Posiadał własną pracownię chemiczno-bakteriologiczną, sale ambulatoryjne, a także przestronną salę operacyjną, umieszczoną na piętrze. W sumie w budynku mieściło się 100 łóżek. W ciągu roku przyjmowano około 1100–1200 chorych na oddziałach oraz ponad 20 000 w ambulatoriach, z czego 1/3 stanowili katolicy⁵⁶. Pacjenci otrzymali fachową opiekę od lekarzy, wśród których byli bracia: Dawid Ehrlich, Jakub Münzer, Samuel Oberländer, Marian Rapaport (prymariusze) i Samuel Meisels (dyrektor)⁵⁷.

W postawie i działalności członków „B'nei B'rith” łatwo dostrzec typową dla wielu Żydów z wyższych warstw społecznych metamorfozę, od początkowego wspierania asymilacji po późniejszy zawód z nią związany. Początek XX w. przyniósł rosnące zainteresowanie syjonizmem, przeobrażające się w czynne poparcie dla tej idei. Treść dokumentów wytworzonych przez „Leopolis” skłania do wniosku, że do momentów przełomowych decydujących o zmianie kursu należał wzrost antysemityzmu w Europie oraz narastające zagrożenie ze strony ludności arabskiej, jakiego doświadczali Żydzi osiedlający się w Palestynie. Nawet jeśli przeciętny członek Stowarzyszenia Humanitarnego nie przejawiał większego zainteresowania pomysłem emigracji na Bliski Wschód, to los mieszkających tam współbraci nie był mu obojętny. Bracia zabierali więc głos w sprawie Palestyny oraz prowadzili zbiórki datków na rzecz wybierających się bądź żyjących już tam Żydów. W 1932 r. około dwudziestu braci i siostr z „Leopolis” po raz pierwszy pojechało na wspólną wycieczkę do

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ H. Mehrer, *Szpital lwowskiej Gminy Wyznaniowej Izraelickiej fundacji Maurycyego Lazara zbudowany w roku 1903 według projektu prof. Jana Lewińskiego oraz zarys rozwoju szpitala żydowskiego we Lwowie*, Lwów 1906, s. 8–12.

⁵⁷ A. Górowski, op. cit., s. 69–88.

Palestyny. W sprawozdaniu z działalności zanotowano, że: „Wycieczka ta doznała nader serdecznego przyjęcia przez łoże palestyńskie. Witali ją delegaci Wielkiej Łoży w Jerozolimie, przyjmowała ją łoża w Tel Awiwie, a w drodze powrotnej delegaci łoży w Kairze”⁵⁸. Rosło zainteresowanie Palestyną podczas otwartych i zamkniętych posiedzeń „Leopolis”. Dyskutowano na ten temat bardzo dociekliwie, schodząc do poziomu konkretnych osiedli, miast, gałęzi gospodarki, wydarzeń politycznych, etc. Z biegiem czasu przynajmniej część działaczy dała się uwieść propagandzie syjonistycznej lub przynajmniej uległa euforii towarzyszącej budowie narodowej siedziby Żydów. Ślady tego znajdujemy w materiałach wewnętrznych tej organizacji, w których możemy przeczytać m.in., że prezydent Naftali Landau wygłosił mowę, która „wyczarowała przed nami obrazy pracującej Palestyny, kolonie wyrosłe na piaskach, tętniące życie fabryk na brzegach Morza Martwego”⁵⁹. Bracia z rezerwą podchodzili do zagadnienia możliwości inwestycyjnych w Palestynie. To nieco zaskakuje, jeśli uwzględnimy dużą obecność przedsiębiorców, architektów i bankierów w szeregach „B’nei B’rith”. Wyjaśnienie tego znajduje się może nie tyle w ich ograniczonych horyzontach i obawach, ile w tym, że większość z nich prowadziła działalność na niedużą skalę (to typowe dla całej Galicji), co poważnie ograniczało ich możliwości inwestycyjne. Jednocześnie byli na tyle usatysfakcjonowani ze swojego stanu posiadania, że nie decydowali się na emigrację do Palestyny, by tam w niepewnych warunkach zaczynać od początku.

Członkowie „Leopolis” wykazywali żywe zainteresowanie sprawami międzynarodowymi, ale ich działalność obejmowała głównie Lwów i Galicję Wschodnią (Galicja Zachodnia znajdowała się już w strefie oddziaływania krakowskiej „Solidarności”). Pozostaje to w zgodzie ze składem członkowskim tej organizacji, którą tworzyli głównie mieszkańcy Lwowa. Wedle stanu na rok 1937 mieszkało tam 164 spośród 198 członków, zatem 83%. Pozostali (17%) zamieszkiwali: Drohobycz (9), Borysław (4), Wiedeń (4), Tarnopol (3), rumuńskie Cernăuți (2), Warszawę (2), Gródek Jagielloński (2), Gdańsk (1), Kamienicę koło Bielska (1), Korostów w pow. Skole (1), Mosty Wielkie (1), Stryj (1) i Tel Awiw (1). Widzimy na podstawie tego wykazu, że wyjąwszy Lwów, najwięcej członków wywodziło się z Drohobycza. Potencjalne zaplecze mogły stanowić jeszcze miasta: Przemyśl i Stanisławów (obecnie Iwano-Frankiwnsk). Tak się jednak nie stało, gdyż w tych ośrodkach powstały samodzielne łoże, do czego zresztą dopomogli bracia z „Leopolis”. Dzięki temu 18 marca 1924 r.

⁵⁸ ANK, „B’nei B’rith”, sygn. BB 387.

⁵⁹ Ibidem.

założono lożę „Humanitas” w Przemyślu, natomiast 14 lutego 1928 r. „Achdut” w Stanisławowie⁶⁰. Członkowie tych loż pamiętali o otrzymanej pomocy, oddając swym przyjaciółom cześć w opracowaniach historycznych oraz zapraszając ich do siebie (na przyjęcia lub w roli prelegentów). W skreślonym przez działaczy z „Humanitas” szkicu na temat historii ich organizacji zwracają oni uwagę, że: „Inicjatywa do założenia loży wyszła od czcig[odnego] Br[ata] Prof. Dra Mojżesza Schorra, którego życzeniem było, by w jego mieście rodzinnym powstała placówka naszego Zakonu. Za jego też staraniem dwudziestu obywateli przemyskich przyjęto i uroczystie wprowadzono do czcig[odnej] loży «Leopolis» dnia 4 czerwca 1922 r.”⁶¹. Później we Lwowie przyjęto jeszcze jednego przemysłanina. Ceremonię instalacji „Humanitas” w Przemyślu poprowadził 18 marca 1924 r. były prezydent „Leopolis” J. Parnas. W dniu 22 maja 1926 r. przedstawiciele „Leopolis” asystowali w otwarciu siedziby loży przemyskiej przy ul. Grodzkiej 6⁶². Tego rodzaju aktywność jest typowa dla loż „B’nei B’rith”. Wcześniej to sami lwowianie odebrali pomoc z zewnątrz. Do założenia „Leopolis” przyczynili się członkowie krakowskiej loży „Solidarność”. Krakowianie zrealizowali też po 1918 r. projekt założenia ogólnopolskiej struktury (przyjęła ona nazwę Wielka Loża)⁶³. Na marginesie wypada poczynić uwagę, że nie powiodły się próby założenia loż w Drohobyczu i Tarnopolu (czynione przez lwowian co najmniej od 1928 r.)⁶⁴.

Stowarzyszenie Humanitarne „Leopolis” zostało rozwiązane w 1938 r. Nie ma dowodów na to, by mimo zakazu bracia nadal prowadzili działalność organizacyjną. Istnieje za to wiele świadectw potwierdzających, że wciąż darzyli się wzajemnym szacunkiem i kontynuowali prywatne znajomości. Niemniej jednak pomiędzy listopadem 1938 r., gdy ukazał się dekret Prezydenta RP, na mocy którego loże musiały zaprzestać aktywności, a wrześniem 1939 r. nie upłynęło zbyt wiele czasu. Podczas zawieruchy wojennej wielu członków loż podzieliło los innych Żydów, ginąc z rąk hitlerowców, na zesłaniu w głąb ZSRR lub w egzekucjach wykonywanych przez NKWD. Dla nazistów byli po prostu Żydami, dla komunistów zaś stanowili reprezentację i uosobienie wrogiej burżuazji. Jedni i drudzy przejawiali negatywne nastawienie wobec ich polskiego patriotyzmu⁶⁵.

⁶⁰ Zob. Ł.T. Sroka, „Achduth”.

⁶¹ ANK, „B’nei B’rith”, sygn. BB 387.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Zob. E. Jones, *Żydzi Lwowa w okresie okupacji 1939–1945*, Łódź 1999 (oryg. ros. 1999).

Zakończenie

Wskazane wyżej główne kierunki działalności „Leopolis” pozwalają na lepsze zrozumienie historii tej lwowskiej organizacji, będącej częścią międzynarodowego Zakonu Synów Przymierza. Uzupełniają też naszą wiedzę o elitach żydowskich Lwowa schyłku XIX i początku XX w. Zyskałiśmy wgląd w aktywność grupy tworzonej przez Żydów wykonujących wolne zawody, inteligentów i przedsiębiorców. Różnorodne przedsięwzięcia społeczne i charytatywne wskazują, że mimo tego, iż wielu z nich uległo częściowej asymilacji, to nie zerwali łączności ze swoim narodem. Zadania realizowane przez członków Zakonu świadczą też o realnych bolączkach wielu Żydów mieszkających w Galicji Wschodniej, do których należały m.in.: bieda, sieroctwo, antysemityzm, utrudniony dostęp do edukacji, opieki oraz profilaktyki zdrowotnej. Stowarzyszeni w „Leopolis” przeszli tę samą drogę, która stała się udziałem wielu Żydów europejskich, z Leo Pinskerem i Teodorem Herzlem na czele: od poparcia dla asymilacji do fascynacji syjonizmem. Jest to o tyle ważne i ciekawe, że w dwudziestoleciu międzywojennym Lwów wyrósł na jeden z głównych ośrodków syjonizmu w Europie Środkowo-Wschodniej.

Streszczenie

Statut Stowarzyszenia Humanitarnego „Leopolis” zarejestrowano 5 października 1899 r. reskryptem namiestnictwa we Lwowie. Spotkanie założycielskie odbyło się w dniu 29 października tego samego roku. „Leopolis” stanowiło część międzynarodowego Niezależnego Zakonu Synów Przymierza (Independent Order B’nei B’rith), który założył 13 października 1843 r. w Nowym Jorku emigrant pochodzenia niemieckiego Heinrich Jones. Organizacja ta stawiała sobie za cel moralne i umysłowe uszlachetnianie swoich członków. Zarówno oni, jak też członkowie ich rodzin mogli liczyć na pomoc Zakonu w sytuacjach trudnych (np. podczas chorób, niezawinionych kłopotów finansowych).

„Leopolis” tworzyli głównie reprezentanci wolnych zawodów, inteligencji i przedsiębiorcy. Ich działalność miała charakter wewnętrzny i zewnętrzny. Ta pierwsza rozstrzygała się w siedzibie loży. Należą do niej rutynowe oraz uroczyste posiedzenia, podczas których debatowano o kluczowych sprawach Żydów we Lwowie i na świecie. Oprócz tego wygłaszano odczyty naukowe, popularno-naukowe, refleksyjne i pogładowe. W lokalu „Leopolis” urządzano również zabawy towarzyskie i świąteczne (np. z okazji świąt chanuki i purim). Gros aktywności członków Zakonu objawiało się jednak poza dosłownie rozumianą lożą. Wymienić trzeba przede wszystkim prace na rzecz sierot, biednych, chorych oraz udzielane im wsparcie materialne i finansowe. Odbiorcami tej pomocy byli przede wszystkim Żydzi. W niektórych wypadkach pomoc otrzymywali również chrześcijanie,

przykładem tego jest wybudowany przez członków „Leopolis” nowy Szpital Izraelicki, gdzie przyjmowano ich na leczenie. Wykonywane przez tę organizację projekty stanowiły odpowiedź na realne potrzeby Żydów lwowskich u schyłku XIX i na początku XX w. Lepsze poznanie tego zagadnienia to także wgląd w życie wewnętrzne tej społeczności.

The “Leopolis” Humanitarian Society in Lwów (1899–1938). Prime Objectives of Activity

The history of the “Leopolis” lodge in Lwów (Lviv, Lemberg, Lemberik) concentrates all the most important processes and phenomena transpiring among the local Jews from the end of the nineteenth century to the early twentieth century. Thanks to the enfranchisement introduced in 1867 numerous Jews (in particular among the assimilated Jewry) enjoyed social promotion and successful professional careers. A considerable number evolved from involvement in the pro-assimilation current to fascination with Zionism. Those who maintained bonds with the Jewish community and felt responsible for its progress made use of a new organizational formula, namely, the Independent Order of B’nai B’rith. This organization, universally known as “B’nai B’rith”, was founded in New York by the German-born émigré Heinrich Jones in 1843. The Order’s objectives included the moral and intellectual elevation of its members. Both the latter and their families could rely on assistance in assorted difficult situations (e.g. illnesses or involuntary financial problems). The statute of the “Leopolis” Humanitarian Society was registered on 5 October 1899 with a rescript issued by the Lwów Governorship, and the foundation meeting took place on 29 October of that year.

“Leopolis” was created mainly by representatives of the free professions, the intelligentsia, and entrepreneurs functioning both locally and abroad. The former activity took place in the seat of the lodge and included routine and special-occasion sessions, with debates about crucial problems of the Jews of Lwów and across the world. In addition, the lodge held scientific, popular, and world outlook lectures. The “Leopolis” seat also hosted assorted social and special-occasion events (e.g. celebrations of Hanukkah and Purim). A major part of the work conducted by the Order’s members took place outside the lodge, with mention due to efforts pursued for the sake of the orphaned, the poor, and the ailing as well as material and financial help rendered to these beneficiaries, who included primarily Jews; in certain instances assistance was also provided for the Christians, as exemplified by the new Israelite Hospital erected by members of “Leopolis”. The projects proposed by the organization responded to the material problems faced by the Jews of Lwów at the turn of the nineteenth century. Better familiarity with this issue also facilitates closer insight into the life of the community.

Translated by Aleksandra Rodzińska-Chojnowska

Bibliografia

- Domańska, Hanna. *Gdański Zakon Synów Przymierza. Dzieje żydowskiego wolnomularstwa w Gdańsku i Sopocie, lata 1899–1938*, Gdynia: Wydawnictwo URAEUS, 2002.
- Gąsowski, Tomasz. *Między gettem a światem. Dylematy ideowe Żydów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1997.
- Hass, Ludwik. *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich — Wydawnictwo, 1982.
- Kargol, Anna. „Likwidacja łóż B’nei B’rith w Niemczech i w Polsce (1933–1938)”, *Ars Regia* 12, nr 19 (2010): 159–176.
- Kargol, Anna. *Po Jakubowej drabinie. O rytuale inicjacyjnym żydowskich łóż parawolnomularskich B’nai B’rith w okresie międzywojennym*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM / Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, 2013.
- Kargol, Anna. *Zakon Synów Przymierza. Krakowska loża „Solidarność” 1892–1938*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2013.
- Łapot, Mirosław. *Z dziejów opieki nad żydowskim dzieckiem sierocym we Lwowie (1772–1939)*, Gliwice: Gliwicka Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości, 2011.
- Ogonowski, Jerzy. *Sytuacja prawna Żydów w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. Prawa cywilne i polityczne*, Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, 2012.
- Rudnicki, Szymon. *Żydzi w Parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe — Kancelaria Sejmu, 2004.
- Sroka, Łukasz Tomasz. „«Achduth» — B’nei B’rith lodge of Stanyslaviv in the light of documents found in the local archive”, *Scripta Judaica Cracoviensia* 9 (2011): 159–168.
- Sroka, Łukasz Tomasz. *Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, 2012.
- Wierzbieniec, Waclaw. *Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym. Zagadnienia demograficzne i społeczne*, Rzeszów: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2003.

Biogram: Łukasz Tomasz Sroka — dr hab., prof. Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, członek Komisji Historii i Kultury Żydów PAU. Zainteresowania naukowe koncentruje na historii i kulturze Żydów w XIX i XX w., historii Galicji, Izraela oraz badaniach struktur społecznych XIX i XX w. (zwłaszcza elit); e-mail: lukassroka@interia.pl.